

**ՀԱԿԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՈՃԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԸ ՄԿՐՏԻՉ
ՄԱՐԳՍՑԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. ոճաբանություն, լեզվի արտահայտչական միջոցներ, անձնավորում, հակադրություն:

Ключевые слова и выражения: стилистика, выразительные средства языка, олицетворение, контрасты:

Key words and expressions: stylistics, expressive means of language, an embodiment, contrasts:

Մեր ժամանակների լավագույն գրողներից մեկի՝ Մկրտիչ Սարգսյանի երկերի լեզուն առանձնանում է թե՛ հաղորդակցական, թե՛ գեղագիտական գործառնությունով: Գրողի «ես»-ը, նրա ներքին աշխարհը և վերաբերմունքն իր ասելիքի նկատմամբ, հիքավի, առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում արձակ ստեղծագործություններում: Այդ առումով քննելով՝ գեղարվեստական արձակ երկերի լեզվական և ոճական իրողությունները՝ անդրադարձել ենք Մ. Սարգսյանի կիրառած լեզվի պատկերավորման և արտահայտչական միջոցներին: Պրոֆ. Հ. Հարությունյանը գրում է. «Գրականագետը (մասամբ նաև գրողը) հիմնական ուշադրությունը դարձնում է պատկերավորման և արտահայտչական միջոցներին, որոշ իմաստով քննությունը կտրելով լեզվական հիմքից: Լեզվաբանների մեծ մասն էլ գրողի խոսքարվեստի ուսումնասիրությունը կատարում է՝ սահմանափակվելով լեզվական իրողությունների քննությամբ, մոռանալով մի շատ կարևոր հանգամանք, որ դրանք չի կարելի կտրել երկի բովանդակությունից, թեմայից, ժանրից, գրական ուղղությունից»¹:

Բառապաշարային ու քերականական իրողությունների քննությունը բացահայտում է հեղինակի ընդգծված հակումը դեպի ժողովրդական տարերքը: Նրա լեզվամտածողությանը և ոճին բնորոշ է քնարականությունը, որը ձևավորվում է պատկերավորման և արտահայտչական միջոցների ինքնատիպ կիրառություններով: Ցանկացած մեծ գրող իր դարի, իր ժողովրդի ձայնն է:

¹ Հարությունյան Հ. Ա., Գեղարվեստական խոսք, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1986, էջ 57:

Բազմաշերտ են Սարգսյանի ստեղծագործության շրջանակները՝ մեր պատմության հնագույն շրջանից մինչև մեր օրերը, մեր ձեռքբերումներն ու կորուստները, ժողովրդի անկոտրում կամքը, հոգեկան կորովը, ճակատագրական ժամանակները: Մ. Սարգսյանը տեսնում ու գգում է, թե ինչպես է մարդկային միտքը հրաշքներ գործում և ստիպված լրջորեն անհանգստանում իր խոշոր հայտնագործությունների տխուր հետևանքները վերացնելու համար:

Հողվածում առանձնացրել ենք հեղինակի խոսքարվեստին խիստ բնորոշ հակադրությունները, որոնք տիպական են նրան, ստեղծում են սարգսյանական ոճ, պատկերավորման սարգսյանական համակարգ: Մ. Սարգսյանի խոսքարվեստին բնորոշ է հակադրություններով ասելիքն արտահայտելու ստեղծագործական հնարը: «Հակադրությունների գեղարվեստական արտահայտչականությունը պայմանավորվում է տրամաբանական-դատողական ու հոգեբանական-գգացական գործոններով: Հայտնի է, որ մեծի համեմատությամբ փոքրը ավելի փոքր է երևում, երկարի կողքին կարճը՝ ավելի կարճ, սովերը գոյություն կունենա միայն լույսի առկայությամբ, կամ խաղաղության արժեքն ավելի լավ է գգացվում պատերազմի հակադրությամբ և այլն»²:

Հաճախ բառերի իմաստային հակադրությունը պայմանավորվում է խոսքով ու գործածությամբ, հեղինակային վերաբերմունքով: Առաջին հայացքից իրար հակադրվել չեն կարող այն բառերը, որոնք հականիշներ չեն, հեղինակի վարպետությունը երևում է նաև դրանց որպես հականիշներ ներկայացնելու մեջ: Հակադիր հատկանիշներն ավելի սուր են դարձնում ասելիքը, և ընդգծվող երևույթն ստանում է պատկերավորություն, արտահայտչականություն: Ա. Մարգարյանը գրում է. «Հաճախ ոճական - արտահայտչական գունավորում կարող են արտահայտել այն հականիշները, որոնք չունեն ընդհանուր հականշային իմաստ, կիրառվում են սոսկ հեղինակային խոսքում և ունեն գուտ անհատական բնույթ, և որոնք կամ բառերի փոխաբերական իմաստի գործածվելու հետ են կապվում, կամ ստեղծվում են առանձին հեղինակների կողմից՝ որևէ իրողություն ավելի վառ ու գունեղ պատկերելու համար»³: Հայի՝ դարերի պատմություն ունեցող անկոտրում կամքն ու հպարտությունը հետևյալ օրինակում ստացել են յուրահատուկ հնչեղություն. «Բայց Վարդոն չի կորցնում հպարտությունը: Չխոնարհվել մահվան առջև, մեծահոգություն չմուրալ

² Հարությունյան Հ. Ա., Գրողի լեզվի և ոճի հարցեր, «Սովետական գրող» հրատ., Երևան, 1979, էջ 118:

³ Մարգարյան Ա. Ս., Ժամանակակից հայոց լեզու, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1993, էջ 115:

թշնամուց: **Հպարտության մեջ դերասանություն** կա: Թշնամին չպետք է տեսնի նրան **խոնարհված աչքերով**: ...Սակայն **անհոգություն խաղալը** հեշտ գործ չէ այնտեղ, ուր առավել դյուրին է **մեռած ձևանալը**, մանավանդ որ **մարմինն** իրոք **մեռնում է**, և միայն **հոգին չմարող ուժով** առաջ է մղում նրա անչափելի ծանրությունը»⁴:

Ճարտասանական բացականչության զուգադրությամբ գրողը ներկայացնում է գերմանական ճշտապահությունը.«...Առանց ցավի անհնար է խոսել այս **թշվառ կանանց հետ**, որոնց բռնի կերպով քշել են մերձակատային այս անտառը, որպեսզի արիացի սպաները վայելեն նաև նրանց մարմինների ջերմությունը, հագուրդ տալով իրենց անասնական կրքերին: Այս, այս գերմանական **բծախնդրությունը, ճշտապահությունը**: Ամեն բան պետք է լինի տեղը տեղին: Ոչ մի **առօրեական** շեղում»⁵:

Հոգեբանական առանձնահատուկ հակադրությամբ հեղինակն ընդգծում է, թե որտեղից կարող են սկսվել և որտեղ ավարտվել երկու տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների երազանքները.«Թուրքիայից սկսեցին **ժամանել** նաև զորամասի անբաժան մասը կազմող պոռնիկ կանայք, առանց նրանց **որբանում են** զորամասի սպաները...»⁶, ապա. «...Տղաները քուն մտան վաղը կուշտ ուտելու երազանքով: Քարանձավում մարմնող կրակի ցլքերի տակ **մեղմիկ հնչում էր հայրենի կարոտի և սիրո երգը**: Տղաներից Սրգիս Դվինյանը **Տերյան** էր արտասանում», այստեղ հեղինակը պատահական չի զուգադրել հայրենի կարոտը Տերյանի հետ, ապա շարունակենք մեջբերումը.«Կարծես թե դարձել եմ ես տուն, Բոլորն առաջվանն են կրկին, Նորից դու հին տեղդ նստում Շարժում ես իլիկը մեր հին...Մանում ու հեքիաթ ես ասում, Մանում ես անվերջ ու արագ, Միրում եմ պարզկա քո լեզուն Ձեռքերդ մաշված ու բարակ...»

-Ե՛րբ եմ քեզ տեսնելու, **մա՜յր իմ,- թառանչեց,-** որ սիրեմ քո **մաշված ու բարակ ձեռքերը, իմ գաղթական, իմ սիրելի մայրիկ...**»⁷:

Հակադրությունների միջոցով հոգեկան ապրումները պատկերելն ունի ոճական-արտահայտչական ակնհայտ արժեք: Թուրք գինվորական Կուրբանը, քաջատեղյակ լինելով իրեն սպասվող դատապատժին (մի պահ նրա մեջ «մարդն» էր արթնացել, ջուր էր տվել անապատով քայլող հայ

⁴ Սարգսյան Մ. Դ., Հայերենի հերթական դասը, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 2015, էջ 16:

⁵ Սարգսյան Մ. Դ., Խաղաղություն պատերազմից առաջ: Չմակարդվող արյուն, «Խորհրդային գրող» հրատ., Երևան, 1989, էջ 371:

⁶ Սարգսյան Մ. Դ., Խաչված քաղաքը, «Հայաստան» հրատ., Երևան, 1996, էջ 96:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 123:

գերինների ծարաված, կիսամեռ քարավանին), գործի է դնում թուրքական դիվանագիտությունը. «Մալլո՛ւմ,- խնդրում էր Կուրբանը,- չթողնեք մեր գերեզմանին խաչ դնեն, ախր մենք թուրք ենք, հա՛մ ձեր **աստվածը** կնեղանա, հա՛մ մեր **ալլահը**...»⁸:

Հակադրություններով ասելիքն արտահայտելու ստեղծագործական հնարը ենթադրում է համեմատություն և համադրություն. «Կասեմ. «Այ Համբարձում, քեզ ի՞նչ է պատահել, թանկ բան **կորցնողի պես ես**...»: Կասե. «Զէ՛, մարե՛, թանկ բան **գտնելու պես եմ** ...»: Ջահել ի, կքաշվի...»⁹: «Նանարը տխուր է, նրան վիրավորել են: Օնբաշի Սուլեյմանի քննախույզ աչքերն ի վերջո **գնչուհու նման արևահար հայուհու** մեջ հայտնագործեցին **գեղեցկուհուն**: Իսկ այժմ Քոռ Ջամալը թմբին կանգնած իր կենտ, չորացած աչքով շոշափում է օնբաշու **հրապուրանքի** և **մահվան** պատճառը հանդիսացող աղջկան»¹⁰:

Սարգսյանական հակադրություններում բաղադրիչների կապակցության եղանակներից մեկն էլ շաղկապականն է: Հակադրական հարաբերություն արտահայտող շաղկապները հանդիպում են և՛ հականիշ բառեր չպարունակող միավորներում՝ դառնալով հակադրություն արտահայտող հիմնական միջոց, և՛ հականիշ բառեր ունեցող կապակցություններում՝ էլ ավելի ուժեղացնելով հակադրությունը: Օրինակ՝ «Ես մեր հարսանիքն **եմ տեսնում**, մե ր... Այն տեղի չի ունենալու, Նանա՛ր, դու **չես տեսնի** Ամպասարը, իսկ Ամպասարը՝ իր հարսնացուին: **Քայց ես տեսնում եմ** մեր հայրենիքը, լսում զուռնա-նաղարայի ձայնը...»¹¹: «Արահետները դուրս են սողում ձորից, փաթաթվում սարերին և ոլորմոլորով, **քանդվելով ու կծկվելով** բարձրանում վեր: Լեռներին ամպեր կան, որ բամբակի նման **տաք** են թվում, **բայց սառն են** ձյան պես»¹²:

Հականիշները երկու իմաստային բևեռներ են և, կարծես, միայն հակադրելի, ոչ միավորելի: Սարգսյանական հակադրությունների մի մասը միավորված է և միասին բնութագրում են առարկան, երևույթը, հոգեվիճակը: Հականիշները միանում են *և* կամ *ու* շաղկապներով, դրանցից ոչ մեկը նման կիրառություններում չի ժխտվում, երկուսն էլ միաժամանակ բնորոշում են տվյալ երևույթը: Օրինակ՝ «Ռեհանի **հին ու նոր, ուրախ ու տխուր** մտորումների և հիշողությունների հետ մեկտեղ ավարտվում էր

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 9, 18:

⁹ Նույն տեղում:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 9, 19, 12, 21:

¹² Նույն տեղում:

անապատային գիշերը»¹³: Նշենք, որ հակադրամիասնությունների կիրառությունը այդքան էլ բնորոշ չէ հեղինակի խոսքարվեստին:

Հակադրություններ ստեղծելիս հեղինակն օգտվում է նաև լեզվի ընձեռած քերականական-ձևաբանական հնարավորություններից: Հակադրություն է ստեղծում *ցն* պատճառական ածանցի միջոցով.

«- Սրիկա՛, շու՛ն,- որոտում է նա և նետվում Քոռ Ջամալի վրա: - Եղբայրնե՛ր, **սպանեցե՛ք սպանողներին**, մեկ է մեզ փրկություն չկա՜...»

Ակնթարթում քանդվում է տառապալների շարասյունը: Մարդիկ գերբնական ուժով կենդանանում և խոյանում են ոստիկանական պահակախմբի վրա: Ամեն ինչ խառնվում է իրար... **Մեռնողները** կոմում են **մեռնողների** դեմ...»¹⁴:

Սարգսյանը վարպետորեն օգտվում է *ան* նախածանցի ընձեռած հնարավորություններից, որն ավելանալով բառի վրա՝ ժխտում է սկզբնաձևի արտահայտած իմաստը և դրանով իսկ ստեղծում յուրօրինակ հակադրություն: Օրինակ՝ «Իսկ երբ հեռանում են հսկիչները, կիսամեռ ու խոշտանգված մարդիկ սկսում են լաց լինել անգործությունից և **մարդ** արարածի **անմարդկայնությունից**:... Որքան մեծ է մարդու սիրտը: **Հզոր անգործության** մեջ անգամ»¹⁵: Կենցաղի, սիրտ մեջ խստաբարո հերոսը՝ Կարոն, ընկերոջը պատերազմի հոռետեսությունից կտրելու և կյանքին վերադարձնելու համար դիմում է փիլիսոփայական իրարամերժ դատողությունների. «Ծո, քեզի բանըմ ըսեմ չխնդաս: Էդ **բարոյական** կոչվածն էլ, իմացի, իր **անբարոյականությունն** ունի»¹⁶:

Սարգսյանական հակադրությունները երևույթների պարզունակ շարադրանքներ չեն: Դրանցում ակնհայտ է հեղինակի վերաբերմունքը՝ մե՛րթ լուռ ու խոհական, մե՛րթ լուրջ ու ծանր, մե՛րթ ծաղրական ու հումորով. մարդկային էությունն ինքնին հակասական է՝ բարի ու չար, ազնիվ ու խարդախ, միամիտ ու խորամանկ, կովարար ու խաղաղասեր, ստեղծող ու ավերող: Սարգսյանը բառերը նոր արժեքով, արտահայտչական նոր կարողություններով օժտելու շնորհք ունի: Ոճական այս հնարի՝ հակադրության շնորհիվ Մ. Սարգսյանի խոսքը դարձել է խիստ արտահայտիչ, պատկերավոր, ծանրակշիռ՝ կրելով հեղինակի մեծ անհատականության կնիքը:

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 7:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 556:

Մ. Սարգսյանի խոսքարվեստի գաղտնիքների, պատկերավորման համակարգի, լեզվի ու ոճի ուսումնասիրությունն ունի տեսական ու գործնական, գիտական ու գեղարվեստական նշանակություն:

Դ.Բախչինյան

**Հակադրությունները և դրանց ոճական արժեքը Մկրտիչ Սարգսյանի արձակում
Ամփոփում**

Հոդվածում քննարկվել են Մ. Սարգսյանի արձակի լեզվին բնորոշ ոճական, շարահյուսական դարձույթ համարվող հակադրության դրսևորման առանձնահատկությունները: Վերլուծվել են մինևսյն խոսքաշարում գործածված իրար հակադիր նշանակություն ունեցող բառերը, որոնք ավելի են ընդգծել արտահայտված մտքի իմաստը, ուշադրությունը կենտրոնացրել հակադրվող բառերի վրա: Խոսքը վերաբերում է ն՝ հականիշներին, ն՝ այն բառերին, որոնք հականիշ են դառնում միայն տվյալ կիրառությունում՝ պայմանավորված նկարագրվող երևույթի այս կամ այն կողմն ընդգծելու հեղինակային նպատակադրումով:

Д. Бахчинян

**Контрасты и их стилистическая роль в прозе М.Сарксяна
Резюме**

В статье рассматриваются аллегории, сравнения, олицетворения и прочие выразительные средства в языке прозы М.Сарксяна, благодаря которым автор создает свой неповторимый мир иронии. Проанализированы те особенности речи писателя, которые делают его описания явными, "ощутимыми", а содержание их как бы чувственно воспринимаемыми.

D. Bahchinjan

**Contrasts and their stylistic role in M.Sargsian's prose
Summary**

Allegories, comparisons, embodiments and other expressive means in the language of prose of M.Sargsian thanks to which the author creates the unique world of irony are considered in the article. Those features of speech of the writer which do its descriptions obvious, "notable", are of great significance.